

HOLOCAUST BIBLIOTHEEK

Petra van den Boomgaard

Voor de nazi's geen Jood

*Hoe ruim 2500 Joden door ontduiking van
rassenvoorschriften aan de deportaties zijn ontkomen*

Petra van den Boomgaard (1965) is historicus en jurist. Voor dit onderzoek gebruikte ze als eerste alle persoonsdossiers van het oorlogsarchief van de Rijksinspectie voor de bevolkingsregisters, de Collectie Calmeyer.

Artikel 1

Degenen die geheel of gedeeltelijk van joodschen bloede zijn en hun verblijf hebben in het bezette Nederlandsche gebied, moeten aangemeld worden overeenkomstig de navolgende bepalingen.

Artikel 2

(1) In den zin van deze verordening wordt een persoon als geheel of gedeeltelijk van joodschen bloede beschouwd, indien hij van ten minste één naar ras voljoodschen grootouder stamt.

(2) Een grootouder wordt zonder meer als voljoodsch aangemerkt, wanneer deze tot de joodsch-kerkelijke gemeenschap behoord heeft of behoort.

Artikel 3

(1) Bij twijfel of een persoon overeenkomstig artikel 2 als geheel of gedeeltelijk van joodschen bloede moet worden aangemerkt, beslist daarover op gedaan verzoek de Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied of de door hem aangewezen instantie.

(2) Tot het doen van een dussdanig verzoek is gerechtigd:

1) iedere Duitse instantie in het bezette Nederlandsche gebied;

2) de ambtenaar voor de aanmelding;

3) de betrokkene;

(3) Tegen de in het eerste lid bedoelde beslissing is geenerlei voorziening toegelaten.

Voor de nazi's geen Jood

Petra van den Boomgaard

Voor de nazi's geen Jood

Hoe ruim 2500 Joden door ontduiking van rassenvoorschriften
aan de deportaties zijn ontkomen

Deze uitgave is mogelijk geworden dankzij de financiële steun van de J.E. Jurriaanse Stichting en het Dr. Hendrik Muller's Vaderlands Fonds. Voor de afronding van het proefschrift heeft Petra van den Boomgaard in 2018 een Finishing Fellowship van de Faculteit der Geesteswetenschappen van Universiteit van Amsterdam ontvangen.

Coverfoto: Philip Vlessing (links) met zijn twee jongere broers Ronald en Hans.
Foto van Jan C. Bruin, Den Burg, Texel.

© 2019 Uitgeverij Verbum en C.P. van den Boomgaard
Vormgeving binnenwerk: Dianne Rijnbende
ISBN 9789493028043

Meer informatie: verbum.nl

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING.	11
Spielberginterview Philip Vlessing: ontduiking van aanmeldingsverordening vo 6/41 in de praktijk	12
Archiefmateriaal over de ‘zaak-Vlessing’.	19
Ontduiking van aanmeldingsverordening vo 6/41 in perspectief.	23
Ontduiking van de deportaties met behulp van rassenvoorschriften	30
1. Eerdere publicaties over de herzieningsprocedure	37
Overzicht van publicaties over de herzieningsprocedure 1946-2000	40
Overzicht van publicaties over de herzieningsprocedure na 2000	54
DEEL 1	
GEADMINISTREERD	73
2. De papieren mens	75
Jacob Lentz en de Rijksinspectie van de bevolkingsregisters.	75
Bevolkingsboekhouding	78
Buitensporige toewijding	83
Persoonskaartsysteem	85
Persoonsidentificatie	88
3. De papieren mens in bezettingstijd	93
Persoonsadministratie tijdens de bezetting.	93
Jubileum	97
Registratie van de Joden in Nederland.	99
Aantallen en wijze van aanmelding	108
4. Joodse vluchtelingen	112
Opvang van vluchtelingen	112
Verblijfsregistratie van vreemdelingen en vluchtelingen.	117
Beleid en registratie vanaf 1938	124

DEEL 2	
GEÏDENTIFICEERD DOOR DE AANMELDING	131

5. Als Jood aangemeld	133
Aanmeldingsplicht	133
Mr. dr. L.E. Visser	135
Keuzevrijheid?	137
Gelimiteerd door de persoonskaart?	140
Wel of niet aanmelden?	144
Ontdekte <i>niet-aanmelders</i>	149
Wie waren de <i>niet-aanmelders</i> ?	151
Verkeerd aangemeld	159
Bekend bij de administratie	162
Twijfel over de Joodse aanmelding in 1941	167
Plechtige verklaring	168
Uitstel van de tewerkstelling	173
6. Als Jood geïdentificeerd	175
Rassenwetten in nazi-Duitsland	175
Juiste registratie in Nederland?	180
Administratieve verwerking	185
Den Haag	190
Overige gemeenten	194
Registratie van de gemengd gehuwden	198
Registratie als identificatiemethode voor deportatie	202

DEEL 3	
ONTVLUCHTING MET BEHULP VAN	
RASSENVOORSCHRIFTEN	213

7. Uitgesteld of uitgezonderd?	214
Onder het juk van de bezetter	214
Ontkenning van de Joodse afkomst <i>voor</i> de deportaties	219
Herziening van een 'veilige' status	220
Tijdelijkheid van het uitstel	228
Uitstel voor de Portugese Joden	233
8. Ontkenning van de Joodse afkomst	240
Ontduiking van verordening vo 6/41	240
Verschillende verzoekschriften	244
Het antropologisch verzoek	245

Genealogische verzoeken	255
Portugese genealogische claim.	266
Religieuze claim.	269
Overleving	282
Onzekerheid na indiening	285

DEEL 4

DE BEOORDELING	293
--------------------------	-----

9. Afkomstvaststelling en twijfelgevallen in Duitsland 295

Reichsstelle für Sippenforschung; Reichssippenamt (rsa)	295
Twijfelgevallen	299
Gerechtelijke vaststelling met behulp van familierecht	308

10. Afkomstvaststellingen in Nederland 315

Centrale Dienst voor Sibbekunde	315
Samenwerking met de <i>Entscheidungsstelle</i>	321
Resultaat.	325

11. Beoordeling van twijfelgevallen in Nederland 331

Entscheidungsstelle	332
Bewijslast	335
Uitkomst beslissingen	337
Afwijkende opstelling?	352
Een nauwgezette en onbuigzame beslissingspraktijk?	356
Bewijsmiddelen	362
Arrondissementsvonnis.	362
Verklaring ontkenning Israëlitisch lidmaatschap.	367
Antropologisch onderzoek	370
Notariële verklaringen	373
Nacontrole	377
Willekeur?	379
Parallele toepassing buiten en binnen het beslissingskader	382
Toch een beroepsmogelijkheid?	384
De invloed van mr. L.M.I.L. van Taalingen-Dols	388
Externe invloed op de beslissingspraktijk.	393
De dreiging van een herziening.	397
Conclusie	400

12. De medewerkers van de <i>Entscheidungsstelle</i>.	405
Gerhard Wander	406
Heinrich Miessen.	411
Hans Weinert	416
De Nederlandse medewerkers van de <i>Entscheidungsstelle</i>	419
Hans Calmeyer	432
Calmeyer, hoofd van de <i>Entscheidungsstelle</i>	445
De beslissingen van Calmeyer	457
Kritiek op Calmeyer.	464
Een pleidooi voor Calmeyer	467
Andere activiteiten.	471
Een gecompliceerd beeld	473
Conclusie	475
13. Verzoekers en hun hulpverleners.	479
Welstand verzoekers.	481
Afkomst verzoekers	484
Bijstand van verzoekers	486
Houding en financiële compensatie van de advocaten	501
Betrokkenheid mr. Martien Nijgh	509
Inzet mr. Jaap van Proosdij	513
Andere bij de herzieningsverzoeken betrokken advocaten	518
Frauduleuze praktijken.	525
Wie huurde een advocaat in?	532
Verzoekschrift zonder advocaat	534
Hulp van anderen	539
Drs. C.H. Teutscher.	541
Hulp geweigerd	545
Bewijsmiddelen voor het verzoekschrift	546
Notarissen en antropologen	546
Antropologisch bewijs	557
De invulling van het rapport	564
Overige antropologen.	567
Overleving	569
Bewijs met hulp van gerechtshoven en kerkelijke instanties.	569
Verklaring Israëlitisch kerkgenootschap	575
Duitse Israëlieten.	582
Hulp van christelijke kerken.	583
Conclusie	588

CONCLUSIE & SAMENVATTING	591
Overleving	591
Houding Nederlandse ambtenarij	599
Beslissingen van de ambtelijke Duitse bezetter (<i>Entscheidungsstelle</i>)	602
Oordeel over Calmeyer.	609
Verzoekers en hun hulpverleners	614
BIBLIOGRAFIE	625
PERSONENREGISTER.	639
SUMMARY	655
DANKWOORD.	669

INLEIDING

In 1996 deed Philip Vlessing mee met het grootschalige interview-project van filmregisseur Steven Spielberg. In het vraaggesprek dat plaatsvond in Toronto, Canada, vertelde Philip dat zijn familie door de mede-eilandbewoners van Texel vanaf het begin van de oorlog als Joden werden beschouwd.¹ Toch waren het in West-Europa de officiële voorschriften van de bezetters die aanmelding, segregatie, onteigening, deportatie en moord tot gevolg hadden.² De vader van Philip, Elias, wist te voorkomen dat het gezin in aanmerking kwam voor de laatste twee fasen, deportatie en moord. Hij deed dit door zijn Joodse afkomst in twijfel te trekken. Elias Vlessing had hiertoe in september 1942 een herzieningsverzoek van de Joodse aanmelding ingediend bij de *Entscheidungsstelle*, een afdeling van het Duitse Commissariaat-Generaal voor Bestuur en Justitie. Met het voorlopige besluit dat anderhalf jaar later zou volgen, kon de familie Vlessing op 8 maart 1944 uit het doorgangskamp Westerbork terugkeren naar Amsterdam. Enkele maanden later volgde de definitieve inwilliging van het herzieningsverzoek. Het deportatiegevaar was afgewend. Elias Vlessing had gebruikgemaakt van artikel 3 in de aanmeldingsverordening vo 6/41. Dit artikel bood Joden de mogelijkheid om de afkomst te herzien. Door ontduiking van nazi-voorschriften was het de familie Vlessing gelukt om aan de deportaties te ontsnappen. Ze hadden met een administratieve procedure de Holocaust ontvlucht.

1 Spielberg-interview Philip Vlessing (1929-2012) d.d. 22 oktober 1996, no. 2158, Thornhill, Canada.

2 Hilberg, *De vernietiging van de Europese Joden*, deel 1, Uitgeverij Verbum, 2008, p. 52-53.

Spielberginterview Philip Vlessing: ontduiking van aanmeldingsverordening vo 6/41 in de praktijk

Aan het begin van het interview vertelde Philip Vlessing over zijn kindertijd vóór de oorlog. Toen Nederland in 1940 bezet werd was Philip nog maar elf jaar oud. Al gauw blijkt dat het geheugen hem niet in de steek heeft gelaten. Volgens de zoon van Philip, Eric, is dit niet verwonderlijk omdat zijn vader de oorlog nooit heeft weggestopt. Zolang Eric het zich kan herinneren, is er thuis over de gebeurtenissen in de oorlog gesproken. Allerlei documenten zijn zelfs door de jaren heen in een plakboek vastgelegd.³

Philip vertelde tijdens het interview dat zijn Joodse afkomst vóór de oorlog geen wezenlijke rol speelde. Aan tafel sprak men wel over het joodse geloof. Ook was er aandacht voor de belangrijkste Joodse feestdagen. Maar daar bleef het bij. Een bezoek aan de synagoge in Den Helder was om praktische redenen vanuit Texel, waar Philip met zijn familie woonde, niet heel frequent mogelijk. De vooroorlogse herinneringen van Philip waren vooral plezierig. Op het eiland was dan ook alles wat een kind zich kon wensen. Philip groeide op tussen stranden en bossen, had geen gebrek aan vrienden en was in het bezit van een geit, konijnen en zelfs zeven kippen. Veel kinderen op Texel hielden eigen dieren. Elias Vlessing, de vader van Philip, had samen met zijn broer Ies een ‘gemengd bedrijf’. Naast een meubel- en textielzaak bezaten de broers ook een stoffeerderij. Het ging de gebroeders Vlessing voor de wind. Philip woonde samen met zijn ouders en twee jongere broers Ronald en Hans in een groot huis achter de meubelzaak in Den Burg. Samen met nog zes anderen, onder wie het gezin van de broer van Elias Vlessing, waren Philip en zijn ouders en broertjes op grond van de registratiegegevens van oktober 1941 op Texel de enige Joden.⁴

3 Skype-gesprek Van den Boomgaard met de familie Vlessing, 31 oktober 2015.

4 *Statistiek der Bevolking van Joodschen bloede in Nederland*, samengesteld door de Rijksinspectie van de bevolkingsregisters aan de hand van de formulieren van aanmelding ingevolge verordening (vo) nr. 6/1941 van den rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsch Gebied, Den Haag mei 1942, tabel 1.

Het jaar 1938 was een belangrijk jaar voor de geschiedenis van de familie Vlessing. In dat jaar kwam een oudere vriend van Philips vader, Jacob Kooiman plotseling door een hartverlamming om het leven. Zijn vermogende en kinderloze weduwe mevrouw Kooiman-Dros, door Philip ‘tante Krien’ genoemd, vroeg aan Elias om haar financiële zaken te behartigen. Nog geen jaar later had ‘tante Krien’ haar testament opgemaakt. Ze was van plan om haar hele vermogen aan Elias na te laten. Hoewel Elias dit voornemen resoluut van de hand wees, zou het testament drie jaar later een inspiratiebron vormen voor de ontduiking van de aanmeldingsverordening door de familie Vlessing.

Na de capitulatie van Nederland in 1940 begon de ellende voor de Vlessings vrijwel meteen. Al gauw bevond zich een grote Duitse bezettingsmacht op Texel terwijl de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) al bij de Statenverkiezingen van 1935 met 11% op het eiland vertegenwoordigd was.⁵ Philip vertelde dat niet lang na de Nederlandse capitulatie de familie-auto, de bestelwagen en ook het bedrijfspannd door de bezetter in beslag waren genomen. Het was allemaal, volgens Philip, omdat ze Joden waren. “Alleen maar nare dingen” zouden volgen. Een mede-eilandbewoner, tevens zakelijk concurrent had Elias met een valse beschuldiging aangegeven. Elias werd hierop gearresteerd. Eind 1940 bezat Elias alleen nog een aanhangwagen. Met paard en wagen moest Elias nu zijn klanten bezoeken. De anti-Joodse maatregelen namen in de loop van 1941 toe en hadden vergaande gevolgen. Er kwam een Duitse *Verwalter* in de zaak. De broers Vlessing moesten het bedrijf verlaten. En na de zomer mochten Philip en zijn broertjes ook niet meer naar school. Gelukkig waren er veel eilandbewoners die het goed voor hadden met de familie. Boodschappen werden aan huis gebracht en de onderwijzers kwamen ‘s middags bij de familie thuis om

5 Bij de Statenverkiezingen van 1935 behaalde de NSB 447 stemmen van de in totaal 4002 uitgebrachte stemmen; CBS Statistisch overzicht verkiezingen 1935; <https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2018/12>.

de jongens les te geven. Amper een jaar later, het was begin mei 1942, ontkwam de familie niet aan het dragen van de verplichte davidster. Niet lang erna volgde het bevel dat ze Texel definitief moesten verlaten. Een mede-eilandbewoner en tevens NSB-lid zei vlak voor het vertrek dat het hem niet persoonlijk om de familie Vlessing ging. Hij had geen hekel aan hen. Philip constateerde in 1996 met een cynische ondertoon, dat de meeste Texelaren het eiland nooit hadden verlaten. Ze wisten net zoals hijzelf trouwens weinig van het Jodendom.

In Amsterdam trok Philip met zijn ouders en broertjes in bij zijn grootouders. Veel mochten ze niet meenemen. Het kon ook niet, want de tweepersoons etagewoning in de Jan Steenstraat in Amsterdam was veel te klein voor vijf extra bewoners. Philip vertelde dat het bij zijn opa en oma in die tijd niet fijn was. Wel ging Philip voor het eerst in lange tijd weer naar school. Hij bezocht de achterkant van de Wilhelmina-Catharinaschool op het Frederiksplein. Deze kant van de school, die voor de Joodse kinderen was, was met een muur afgescheiden van de christelijke kinderen die aan de voorkant naar school gingen.⁶

Niet lang na de verhuizing naar Amsterdam nodigde Elias ‘tante Krien’ uit om hem in Amsterdam te bezoeken. Omdat Elias het niet zag zitten om met een gezin van vijf personen onder te duiken, had hij een alternatief plan bedacht. De hulp van ‘tante Krien’ was hiervoor onmisbaar. Er waren risico’s aan het plan verbonden want er was een reële kans dat het zou mislukken. Dit leek geen onoverkomelijk probleem voor ‘tante Krien’. Elias was van plan, zo vertelde hij haar, om zijn oorspronkelijke aanmelding als Jood uit 1941 te laten intrekken met behulp van een verzonnen verhaal dat was gebaseerd op een adoptie. Elias was er namelijk achter

6 <http://www.joodsamsterdam.nl/wilhelmina-catharinaschool-geschiedenis-uitgebreid/>.

gekomen dat een stempel in het persoonsbewijs de mensen voorlopig kon vrijstellen van de transporten. Deze bijzondere stempel werd verstrekt door een speciale afdeling van het rijkscommissariaat in Den Haag, de *Entscheidungsstelle*. De stempel was in de volksmond vernoemd naar het hoofd van deze afdeling, de Duitse ambtenaar Hans Calmeyer. Het ging om een ‘Calmeyer-stempel’ waarmee de mensen gelijktijdig op een tijdelijke uitzonderingslijst terechtkwamen. Om in aanmerking te komen voor de stempel moest er twijfel bestaan over de Joodse afkomst. Als Elias in de periode dat hij op de uitzonderingslijst stond, kon aantonen geen Jood te zijn, dan was zijn vrouw met een ‘ariër’ getrouwd en waren zijn zonen half-Joods. Het hele gezin kon dan in Nederland blijven. Het door Elias bedachte verhaal was als volgt: ‘Tante Krien’ had op jonge leeftijd een relatie gehad met de knecht van de familie. Ze was in verwachting geraakt en bevallen van Elias. Om schande te voorkomen had ‘tante Krien’ het kind afgestaan aan de Joodse familie Vlessing, de ouders van Elias. Het testament van ‘tante Krien’ bleek opeens van onschatbare waarde. Met de instemming van ‘tante Krien’ ging Elias aan de slag. Verschillende documenten zoals doopbewijzen van ‘tante Krien’ en de knecht ‘ene Mijndert Allerliefste’ een antropologisch onderzoek naar de afkomst van Elias maar ook fotomateriaal en het testament van ‘tante Krien’ werden als onderliggend bewijs meegestuurd met het herzieningsverzoek van Elias naar de afdeling van het rijkscommissariaat, de *Entscheidungsstelle* in Den Haag.

Maar de felbegeerde Calmeyer-stempel die enige tijd na de aanvraag in september 1942 volgde, bleek niet de veiligheid te bieden waarop de familie Vlessing had gehoopt. Er vonden razzia’s plaats in de buurt waar de familie woonde. Verschillende keren kwamen de Duitsers ook bij het huis van Philip. In de herinnering van Philip gebeurde dat twaalf keer. De stempel in het persoonsbewijs voorkwam iedere keer dat Philip en zijn ouders en broers mee moesten. Dit was niet het geval voor de grootouders van Philip. Zij vertrokken via de Hollandse Schouwburg in Amsterdam naar

Petra van den Boomgaard

Voor de nazi's geen Joden

Hoe ruim 2500 Joden door ontduiking van rassenvoorschriften aan de deportaties zijn ontkomen?

In januari 1941, ruim een half jaar na de Duitse invasie, moest iedereen met Joodse grootouders zich aanmelden bij het lokale bevolkingsregister. Omdat terecht gevreesd werd dat de aanmelding zou worden vergeleken met het bevolkingsregister leek knoeien niet raadzaam. Maar later diende ruim 3% van de Joodse bevolking bij de bezetter een herzieningsverzoekschrift in. Er bestond twijfel over de Joodse afkomst, zo stelden de verzoekers. Ruim 2500 Joden wisten vervolgens door deze ontduiking van rassenvoorschriften aan de deportaties te ontkomen. Samen met de ruim 1200 mensen die het niet hebben overleefd, kozen ze ervoor om het heft in eigen handen te nemen. Dit boek beschrijft hoe dit kon gebeuren.

9 789493 028043

